

MITÁČ, J. (ed.): *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, 291 s.

Slovenskú a maďarskú historiografiu rozdeľuje viacero trecích plôch, ktoré sú objektom častokrát nezlučiteľných interpretácií. Jednou z nich je bezpochyby otázka revizionistických aspirácií našich južných susedov v 20. a 30. rokoch 20. storočia. Od roku 1941 až do konca vojny dosahoval maďarský štát najväčší územný rozsah od rozpadu dualistickej monarchie. Bolo to tak i vďaka prvej Viedenskej arbitráži z 2. novembra 1938.

Rozhodnutie nemecko-talianskej komisie prisúdilo Maďarsku (po pri zábore menších území na Orave, Spiši a Kysuciach v prospech Poľska) juhoslovenské teritória v rozsahu viac než 10 tisíc kilometrov štvorcových. Mestá Senec, Galanta, Nové Zámky, Komárno, Parkan (Štúrovo), Vrábľa, Levice, Lučenec, Rimavská Sobota, Jelšava, Rožňava, Košice, Veľké Kapušany a podkarpatskoruský Užhorod a Mukačevo s okolím sa tak stali na viac než 6 rokov súčasťou nového, resp. staronového štátu. Ako tento akt a následný vývoj na odstúpených územiach hodnotiť? Bolo prisúdenie spomínaných miest Maďarsku pre ne výhrou alebo krokom späť? A vôbec – ako tieto udalosti vnímať v širšom dejinnom kontexte?

Na uvedené otázky sa pokúša zodpovedať zborník *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945* z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie, usporiadanej Ústavom pamäti národa v Šuranoch v dňoch 22. – 23. marca 2011. Tvorí ho celkovo 16 príspevkov od historikov zo Slovenska, Českej republiky, Maďarska a Ukrajiny, ktoré širokospektrálne mapujú hlavne spoločensko-politické a hospodárske roviny vývoja, pričom sa nevyhýbajú ani prienikom do historiografických a etnopolitických reflexií.

Úvodná štúdia Martina Hetényiho *Podmienky života obyvateľstva slovensko-maďarského pohraničia* je nielen sondou do vybraných aspektov vývoja na pomedzí týchto dvoch štátov, ale aj do bilaterálnych vzťahov a charakteru menšinovej politiky Maďarska i Slovenskej republiky. Ako sa maďarské orgány správali k civilnému obyvateľstvu po Viedenskej arbitráži, zobrazuje rozsiahly príspevok Ferdinanda Vrábela *Náprava „krívd“ z Trianonu? Niekoľko epizód z obsadzovania južného Slovenska*

maďarským vojskom v novembri 1938. F. Vrábel na podklade archívnych dokumentov, pramenných edícií a odbornej literatúry poukazuje na hrubé prechmaty brachiálnej moci, medzi ktorými nechýbali kádrovania, previerky, fyzické týranie Slovákov a Čechov i vyložene teroristické akcie oddielov známych ako „szabadcsapatok“ či „rongyosgárda“. Popri tom prízvukuje, že obdobie po novembri 1938 bolo na odstúpenom území dobou všeobecného poklesu životnej úrovne a pre národnostné menšiny takisto znamenalo etapu charakteristickú systematickým porušovaním práv v oblasti používania materinského jazyka, kultúry a školstva. Podobné zameranie má aj príspevok Viliama Jablonického *Represie na nemaďarskom obyvateľstve na okupovanom južnom Slovensku po roku 1938 a ich odraz v spoločenskom a kultúrnom vedomí*. V. Jablonický v ňom okrem publikovaných dokumentov využil aj širokú škálu memoárovkej literatúry.

Širší medzinárodný kontext citlivých otázok rozoberajú traja zahraniční historici – István Janek, Michal Pehr a András Becker. Témou príspevku prvého z nich sú *Maďarské a slovenské revizionistické snahy a bilaterálne vzťahy v rokoch 1939 – 1940*. I. Janek vidí v politike dvoch susedov a veľmi zvláštnych spojencov tri hlavné roviny: permanentnú diskusiu o otázke území odstúpených po Viedenskej arbitráži, snahy o získanie priazne Nemecka pre podporu revízie a politiku reciprocity. Evidentné územné krivdy v rozpore so zásadou *völkisch* a neprívětivý prístup k menšinám (tak z maďarskej, ako aj slovenskej strany) sa stali nepreklenuteľným bodom vzájomných sporov, ktoré vo vojnovom období stimulovali vlečúce sa rozpory medzi oboma štátmi. Český historik M. Pehr sa v štúdii *Viedeňská arbitráž a její ohlas ve společnosti pohledem nejen českého tisku* zameral prioritne na reflexiu viedenského rozhodnutia v printových médiách – a to nielen periodík vychádzajúcich na území českých krajín, ale čiastkovo tiež v zahraničí (Nemecko, Francúzsko, Taliansko, USA). Tie (na rozdiel od českých) arbitráž nevnímali vždy nutne negatívne, ale zväčša v závislosti od postoja danej krajiny k „Mníchovu pre Slovensko“. A. Becker z hľadiska britských materiálov a historiografie objasňuje *Britský pohľad na Prvú Viedenskú arbitráž*. Svoju pozornosť na ňu zameriava v korelácii so všeobecným vývojom britsko-maďarských vzťahov, ktoré vyústili až do prerušenia diplomatických stykov. Súčasne však upozorňuje, že vôľa britskej reprezentácie nebola

k revízií Viedenskej arbitráže dlhú dobu vôbec naklonená, hoci Benešovu exilovú vládu uznala už roku 1940.

Ďalší priestor publikácie vypĺňajú štyri štúdie výsostne regionálneho charakteru. Zostavovateľ zborníka Ján Mitáč píše o *Krvavom incidente v Šuranoch na Vianoce 1938 v spomienkach obyvateľov mesta Šurany*. Incident, ktorý sa stal najkrikľavejším mementom perzekúcie Slovákov na arbitrážnom území, si vyžiadal jednu obeť, život mladej dievčiny Márie Kokošovej. Šuriarsky stret slovenského obyvateľstva s maďarskými žandarmi podľa autora svedčí o skutočnosti, že vládna moc sa vrátila do obdobia tvrdého útlaku spreď roku 1918. Príspevok Petra Sokoloviča popisuje *Evakuáciu úradov z územia odstúpeného Maďarsku na príklade Trnavského umiestňovacieho úradu*. P. Sokolovič rozoberá najmä peripetie týkajúce sa evakuácie štátnych úradov z Dunajskej Stredy, vrátane ich zamestnancov a rodín, prevozu erárneho majetku a pod.

Zvyšné dva príspevky pomyselného regionálneho bloku sú venované židovskej problematike. Martina Fiamová najprv v štúdií *Ilegálne prechody židovského obyvateľstva cez slovensko-maďarskú hranicu v rokoch 1942 – 1944* v stručnosti načrtáva komplikovanú procedúru tajnej emigrácie na územie našich južných susedov, kde podmienky pre život Židov neboli do jari 1944 natoľko zlé, ako na Slovensku (masové deportácie v Maďarsku začali až po nemeckej okupácii). Prenasledovanie židovskej komunity na príklade obce Tvrdošovce vykresľuje štúdia Františka Budu *Osudy Židov z Tvrdošoviec po Viedenskej arbitráži v horthyovskom Maďarsku*. F. Buda čitateľom zároveň ponúka i bohatú dokumentačnú prílohu, vrátane menoslovu obetí holokaustu a preživších.

Príspevky zaoberajúce sa spoločensko-politickým vývojom uzatvára text Martina Lacka *Maďarský vpád na Slovensko v marci 1939 a jeho ohlas*. M. Lacko podrobuje kritike všetky názory historikov zmalicheňujúcich slovensko-maďarský konflikt, známy pod názvom Malá vojna, ktorý považuje za najväčšie vzopätie Slovákov proti agresorovi v moderných dejinách s významným národno-mobilizačným podtónom.

Nasledujúce tri štúdie riešia vybrané problémy hospodárskeho vývoja na arbitrážnom území. Miroslav Sabol analyzuje *Dopad Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel a infraštruktúru na južnom Slovensku*, Ludovít Hallon *Peňažníctvo na južnom Slovensku po zmene hraníc*

v roku 1938 a Peter Mičko *Následky Viedenskej arbitráže na činnosť Továrne na papier, účastinná spoločnosť Slavošovce*. Všetky spomenuté štúdie sa zhodujú v tom, že Slovensko odtrhnutím juhoslovenských okresov výrazne utrpelo. Odstúpené regióny sa v novom prostredí nijako markantne nerozvíjali a ich hospodársky potenciál sa, naopak, utápal. M. Sabol skonštatoval: „Južné Slovensko, ktoré v zmysle Viedenskej arbitráže „vymenilo majiteľa“, nadobudlo koloniálne postavenie a jeho ekonomická situácia sa výrazne zhoršila“.

Záverečné príspevky sa venujú na Slovensku často zabúdanej obeti Viedenskej arbitráže – Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajine). Stať Igora Šnicera *Ukrajinská historiografia o maďarskej okupácii Zakarpatskej Ukrajiny a štátoprávnom postavení podkarpatského územia v rokoch 1939 – 1944* hodnotí prístupy k vedeckému spracovaniu predmetného obdobia v historických prácach. I. Šnicer neprekvapujúco dochádza k záveru, že ukrajinská historiografia arbitráž posudzuje jednoznačne ako prejav agresie, pričom však vývoj na danom území bude ešte potrebné hlbšie zhodnotiť. Publikáciu uzatvára Tatjana Sergienko pohľadom na *Zakarpatsko v medziach Maďarska: etnopolitický faktor (1939 – 1944)*. T. Sergienko dochádza k rovnakým záverom ako slovenskí kolegovia: už beztak nie práve ružová situácia tohto najvýchodnejšieho cípu prvej ČSR sa po roku 1938 ešte väčšmi zhoršila a obyvateľstvu začlenenie do nového štátneho útvaru prinieslo roky ešte väčšieho strádania než predtým.

Zborník *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945* problematiku komplexne nespracúva, čo však od neho ani nik nemôže objektívne požadovať. Konferencia nepochybne splnila svoj deklarovaný zámer a príspevky zhmotnené do tlačenej podoby nie sú len duchaprázdnu zlepeninou v duchu motta, aby si organizátor mohol dať ďalšiu symbolickú čiarku do kolónky produktivity. Publikovaných 16 štúdií, z ktorých všetky spĺňajú aj vyššie kvalitatívne nároky, dáva oprávnenie skonštatovať, že záujem o pertraktovanú stránku našich dejín nie je mŕtvvy. Odkrytie medzier v ucelenom poznaní vývoja na arbitrážnom území bude určite ešte veľmi dlhým procesom. Súčasná komunita, ako i ďalší bádatelia však aj vďaka recenzovanej publikácii budú mať na čo nadviazať.

Anton Hruboň